

د پېژند په لاره

صمد بهرنگی
Ketabton.com
شیراز

د پېژند په اړه څو خبرې

(تاریخ او ادبیات)

صمد بهرنګی

د پېژند په اړه

صمد بهرنګی

ژباړه: څرک

سمون: زبیر افغان

برېښنایي خپرېدنه او بیا کتنه: سلواغی ۱۴۰۲

«د پېژند په اړه خو خبرې» د ايران د نامتو ښوونکي، ليکوال او ژباړونکي صمد بهرنگي د بېلابېلو مقالو ټولگه ده، چې په مختلفو مهالونو کې يې ليکلي او خپرې کړي دي. هغه دا مقالې تر ډېره د چنگيز مرآتي په نامه لاسليک کړي دي. د دې مقالو پښتو ژباړه، هيله منديو چې د نوي نسل د پوهې د بډاينې په برخه کې گټوره تمامه شي.

د يادونې وړ ده، چې د کتاب پوښ د «جوردانو برانو» د سبزو لوبو په طرحې ډيزاين شوی، برانو د کليسا لخوا ژوندی وسيزول شو.

لړلیک

- ۱..... د نړۍ پیژندل
- ۱۰..... د پخوانیو علومو او نوې پوهې پر پوله
- ۱۱..... اسکولاستیک، د حجر او منځنۍ پېړۍ فلسفه
- ۱۵..... لیوناردو داوینچی
- ۱۹..... ویلیام هاروي
- ۲۱..... کلیسا د نوې ستورپوهنې په وړاندې خنډ
- ۲۲..... جوردانو برانو
- ۲۷..... ځمکه او اسمان د یو موتي خرافاتو په منگولو کې
- ۳۰..... تیکو براهه
- ۳۱..... کپلر
- ۳۲..... گالیلې
- ۳۷..... د شعور، فکر او ژبې په اړه لنډې خبرې
- ۴۱..... «د لمر د جوړښت» د کتاب ارزول او څو نورې خبرې

د نړۍ پېژندل

د پوهې ځواک بې له شکه پیاوړی دی. انسان، چې په پوهې سمبال وي، ماته نخوري.

آیا پوهه پخپله لاس ته راتلی شي؟ کېدی شي ځینې کسان سړي ته گوته ونیسي، چې دا هم شوه پوښتنه. که چېرې مور پوه نه شو، چې په نړۍ کې څه تېرېږي، نو بیا په کې کار او ژوند کولای نشو. که چېرې علم توانېدلی نشوای چې یو څه لاس ته راوړي، نه یوازې دا چې د انساني نبوغ اریانوونکي آثار لکه مصنوعي سپورمکۍ او سپورمۍ مزلي توغندي او داسې نور به د لاسرسۍ وړ نه وای، بلکې ترټولو کوچني او ترټولو ساده کارونه به هم زموږ په وس کې نه وای.

خو بیا هم په دنیا کې ځینې کسان شته، چې وایي انسان نشي کولای د نړۍ په هکله کره او سم باور ترلاسه کړي؛ په بلې وینا، مور نشو کولای نړۍ وپېژنو. بده به نه وي چې پوه شو د دې اند جرړې له کومه ځایه خړوبېږي.

پخوانیو به ویل چې پوهه رڼا ده، خو ټول رڼا نه خوبښوي. ځکه چې د انساني عقل د رڼا د وړانگو د څرک په پایله کې د نړۍ مشاهده، پدې مانا ده چې زیات شیان وویښو، د هغو په هکله مو پوهه ډېره شي او ځان د ډېرو کارونو د سر ته رسولو لپاره چمتو کړو. د تورتم دوام غوښتونکي له همدې ټکي ډارېږي. ځکه کله چې انسان ځان له ټولو هغو ټولنیزو او سیاسي قیودو او نورو بندونو څخه آزاد کړي، چې مرییتوب ته یې کارې، او د خپل ځان څښتن شي، تر هر څه د مخه به د بې عدالتۍ په وړاندې ودرېږي او مریي وزمه ژوند به له مینځه ويسي.

دقیقاً همدلته دی، چې «کلیسا» د پوهې د ونې او انسان تر مینځ، چې لاس یې دې ونې ته غزولې، خنډ جوړوي. «کلیسا» په زغرده وایي، چې د رښتیني پوهې ان درشل ته رسېدل هم، زموږ په شان عادي او گناهکارو خلکو ته شونې نه

دي. په کراتو يې دا تبليغ کړې چې: پوهه ستر رمز دی او کونجې يې له عادي خلکو سره نشته.

نو «عادي او گناهکار خلک» څه بايد وکړي؟ «کليسا» وايي: خپل عقل دې خوار او سپک وگڼي او يوازې دې باور ولري او دعا دې وکړي. دا د كليسا ځواب دی: مړه دې وي اند او تعقل! مرگ پر پوهې او رڼا! كليسا يې او اسکولاسټيک ليددود پرته له دې بله مانا نلري.

هغوی وايي د دنيا واقعي پېژندل ناشوني دي او پداسې کارونو کې لاسوهنه گناه ده. يو شمېر ايده اليست فيلسوفان د كليسا د دې خبرې ملاتړ کوي. ايده اليستان پدې باور دي، چې نړۍ د پېژندلو وړ نده. دې فيلسوفانو ته «اگنوستيک» (لاداري) وايي. اگنوستيک يوناني کلمه ده، چې دوه برخې لري: «ا» يعنې «هېڅ» او «گنوسيس» يعنې پوهه. يو اگنوستيسټ گروهه لري چې: زه نه پوهېږم، چې په رښتيا سره په نړۍ کې يو بهرنی واقعيت شتون لري او يا يې يوازې زما حواس منعکسوي او يا يې په تصور کې راولي، نو د همدې لپاره واييم چې د دې موضوع د پېژندلو لپاره هېڅ لاره نشته.

هيوم او **کانت** د اگنوستيک ليددود وتلي استازي دي. کانت باورمن و، چې «انسان د هستي معرفت ته رسېدلی نشي او د حوادثو او پېښو په تړاو په بحث باندی بايد بسنه وکړي.»* هغه به ويل د شيانو واقعيت زموږ نه داسې پټ دی لکه چې د يو بند صدف په مينځ کې واوسي، نو په دننه منځپانگه يې پوهېدلی نشو او يوازې ظاهري بڼه يې څرگندولی شو.

د بېلگې په توگه انسان د دې وس نلري چې پوه شي، لمر او نور ستوري له کومو موادو څخه جوړ او د هغوی د رڼا او انرژۍ سرچينه څه ده. حال دا چې

---

* په اروپا کې د حکمت بهير - دويم ټوک

پوهېرو چې علم د دې ادعا ناسموالی ثابت کړی. (د لمر د جوړښت کتاب، فارسي ژباړه دې وکتل شي).

اګنوسیتان وایي، چې مور یوازې د خپلو حسي غړيو (سترگو، غوړونو او ...) له لارې اشیاو سره اړیکې ټینګوو او دا حسي غړي مور غولوي او تېر باسي.

د ساري په توګه که یو پنسل په اوبو کې دننه کړو، کور به یې وګورو، پداسې حال کې چې دا واقعیت نه دی. نو مور نشو کولای پر هغه څه باور وکړو او واقعیت یې وګڼو، چې حسي غړي یې راته وایي.

آیا په رښتیا همداسې ده؟

انسان که د اګنوسیتیکانو خبرو ته غوړ شي، کېدی شي له ځان سره ووايي، چې انسان باید یوازې په عاجزه توګه کښېني او له خپل ځان نه چاپېره شيانو ته ځیر شي؛ خو انسان یوازې د طبیعت نندارچي نه دی. هغه فعال او پنځوونکی موجود دی. په کار او هڅو او له عملي کړنو سره دی، چې د خپلو حسي غړو د موندنو په قطعیت او واقعیت باندې ایمان راوړي او کولای شي د اشیاو جوهر او منځپانګې ته نفوذ وکړي او په مطالعې او څېړنې سره د طبیعي ښکارندو تل ته ورسېږي. په پورتنۍ بېلګې کې کافي دی، چې پنسل له اوبو راوباسي او باور وکړي چې کور ندی.

څرنگه چې روښانه شوه، دا پخپله ژوند او عمل دی چې باید تصمیم ونیسي، چې آیا کولی شو نړۍ وپېژنو او د هغې په منځپانګې پوه شو او که نه؟ د ګیټورو کارونو او کړنو له لارې دی، چې انسان د خپل چاپېریالې نړۍ جوهر ته لاره مومي او هغه توضیح کوي.

نو د دنیا او د هغې د ښکارندو او اشیاو پېژندنه شونې ده او له پرله پسې لټون، تجربې او څارنې پرته بله لاره نشته. په بله وینا، هغه پوهه چې انسان یې د

نه ستومانه کېدونکو څېړنو په پایله کې د خپلو حسي غړيو له لارې تر لاسه کوي، واقعیت دی او پرې باور کولی شي.

اوس پوښتنه راولاړېږي، چې د نړۍ، طبیعت او ټولني پېژندنه به د انسان د کار کومه غوټه پرانيزي؟ او څه اړتیا ده چې په قوانینو یې پوه شو؟

* * *

طبیعت ږوند او وحشي دی. موخه مې دا ده چې هر څه او هر څوک ورته یو شان دي. د هیچا لحاظ او د هېڅ شي خاطر نکوي. مثلاً زلزله یا اورشیندي، بډای او بېوزلي، ربښتيني او بدچلنده او دینداره او بې دینه یو شانې وژني. طبیعي ښکارندې په دود او دستور او اخلاقیاتو او شرع او عرف او پوهنې او روزنې نه پوهېږي. طبیعت تل وحشي دی. اورشیندي، سېل او تالنده او برېښنا او باد او باران نن په هماغه اندازه وحشي او ویجاړونکي دي څومره چې د تاریخ دمخه پېر کې هم ول. د طبیعت وسله هغه وخت شنډېږي چې وپېژندل شي.

ناید وانگېرو، چې طبیعت هرج و مرج غوښتونکی دی او طبیعي ښکارندې د هېڅ نظم او قانون اېل ندي او بنسټ یې پر تصادف ایښودل شوی. تر ټولو کوچنی طبیعي ښکارنده (او همدا شان ټولنیزه پدیده) د علت او قانون تابع او د ټاکلي او بدلون نه منونکي نظام لاندی ده. دا د اوبو قانون او خاصیت دی چې په ټاکلو شرایطو کې د تودوخې په سلو درجو کې وخوټېږي او په صفر درجې کې کنگل شي. له هغې ورځې چې په پخوانیو زمانو کې سېلابیزه بارانونه وورېدل او د ځمکې هغه ژورې یې ډکې کړې چې انسانانو په کې ژوند نه کاوه، تر نن پورې چې د باران څاڅکي د اسمانڅکو ودانیو او د انسان د لاس پر نورو زرگونو حیرانونکو پنځونو ورېږي، د اوبو د بخار تراکم تل د ځمکې د ساړه جو په ارتفاعاتو کې باران تولید کړی. دا یو بې استثنا قانون دی.

د یوې وړې چینې له خوټکېدو څخه نیولې د رادیواکتیو موادو تر وېشاک او او پېچلي آلی ترکیباتو فعل او انفعالاتو او د ساکینو تکامل او د سترو سیارو د

جاذبې ځواک او د ژوو د بدن حیرانونکو کړو وړو پورې، ټولې ښکارندې جبراً د خپل بی پری او ځانگړي قانون اېل دي. له کیمیا او فزیک څخه نیولې تر ژوندپوهنې او نجوم او ټولنیزې پوهې او د کوسموگني (د ستوري پېژندنې هغه څانگه چې توجه یې د سماوي اجرامو او لمريزو منظومو بدلون او د ستورو د جوړونکې مادې د حرکت اړوندو مسئلو باندې ده)* په شان نوې پوهې پورې د علم ټولې گڼې څانگې همدا ټکی تاییدوي.

البته طبیعي قوانین له بشر نه خپلواک او د هغه له ارادې پرته حکم چلوي. دلته شونې ده چې دې ناسمې پایلې ته ورسېږو چې: نو انسان تل د طبیعت د قوانینو بندویان او مجبور دی. خو یې له ځنډه باید زیاته کړو، چې انسان تر هغه وخته بندویان او اړ دی چې د طبیعت قوانین یې نه وي پېژندلي او د هغوی د عمل په واکمنۍ یې سر خلاص شوی نه وي.

یوه بېلگه راوړم:

لومړني انسانان سخت ناپوه وو. ویلی شو، چې هېڅ یو یې د طبیعت قوانین نه وو پېژندلي، نو ځکه تل په کړاو اخته وو. یو ناڅاپه (البته د هغوی په گمان ناڅاپه) یخني راتله او د دوې به ساړه کېدل. ناڅاپي به هوا توده شوه او دوې به جل ووهل او ډېرې نورې ناڅاپي بلاگانې (!) به گواکې پرې له اسمان یا ځمکې راتللې او یوه شېبه به یې دوې په کراره نه پرېښودل. وروسته د انسانانو پام شو، چې یخني او گرمي د کال په ټاکلو مهالونو کې په خپل وار راځي او په هېڅ ډول ناڅاپي هم ندي او ځانگړی قانون لري. د اوړي او ژمي د قانون په پېژندلو سره انسان وتوانېدو په وخت ځانته جونگره او پوښاک او وړ خواړه چمتو کړي او پدې ډول د یخني او گرمۍ ناڅاپي بلا دوی ته یو عادي او بې ضرره شی گرځېدو.

بله بېلگه:

---

* «د لمر جوړښت» کتاب، ۱۴۷ مخ

د ځمکې د جاذبې ځواک جبراً هر څه د ځمکې مرکز په لور راکاږي: انسانان د دې قانون او د هغه د عمل د ډگر په پېژندنې او د هغې د مخالف لور د ځواک په جوړولو سره، جاذبه ځواک شنوي او بيا الوزي.

د برېښنا د رڼا جوړول او د اختراعاتو گڼ شمېر ډولونه او د کرهڼيزو محصولاتو په ډېروالي او لاډېر توليد کې حيرانونکي پرمختگونه ټول د طبيعت د ږندو قوانينو په پېژندلو او د هغوی په کارولو کې ولې لري.

د المان وتلي فيلسوف هگل به ويل، چې «جبر» ترهغې پورې پوند دی چې مفهوم شوی نه وي. کولی شو پر دې وينا دا هم ورزياته کړو چې د انسان رښتونی «اختيار» او «آزادي» پدې کې نغښتې ده، چې پر طبيعت او ټولنې واکمن قوانين وپېژني.

پر طبيعت لاسبری د هغه د پېژندلو له لارې شونی دی. د طبيعت او ټولنې د قوانينو پېژندنه له بشر سره مرسته کوي، چې هغه په خپلو عملي کړنو کې وکاروي او پرې برلاسي شي.

کله چې يو قانون د پوهې له مخې کارورو او په هکله يې پوه شو، چې څه شی دی او ناپېژندلی او مرموز اړخ نلري، هغه اېلوو او پدې توگه قضا او قدر په تدريج له اعتباره غورځوو.

په هره اندازه چې انسان د هغو واکمنو قوانينو په اړه، چې دی د ژوندانه او طبيعي او ټولنيزو بدلونونو په ستره لاره کې پرمخ بيايي، لا لږ پوه وي، په هماغه اندازه به د دې ناپېژندل شويو او ږندو قوانينو په وړاندې ناچاره، «مجبور» او بنديوان وي. د دې مقرراتو په پوهېدو سره دی، چې انسان رښتونی آزادي لاس ته راوړي او نه د هغو په ردولو او نه منلو سره.

دا قوانين په دوو څانگو وېشلاى شوو: طبيعي او ټولنيز قوانين. دلته د دې موکه نشته، چې د دې دواړو څانگو په اړه بشپړې خبرې وکړو. يوازې يوه لنډه اشاره کوم، چې ټولنيز قوانين په خپله د انسانانو د عملي کړنو زېږنده دي، خو

طبيعي قوانین د انسانانو پیدایښت نه وړاندې هم موجود وو. سربېره پر دې، د دې دوو ډولو قوانینو تر مینځ د نژدې اړیکې له شتون هم انکار کولای نشو. په دې باید پوه شو، چې طبيعي قوانین له پېژندل کېدو مخکې او وروسته یوشان موجود دي او یوشان عمل کوي، خو له پېژندل کېدو وروسته د انسان په چوپړ کې راځي او عمل یې د انسان په ګټه تمامېږي. د بېلګې په توګه، وړاندې له دې چې نیوتن د کینیس (جاذبې) قانون کشف کړي، اسماني اجرامو د جذب ځانګړنه درلودله، خو انسان ورباندې نه پوهېدو او د همدې لپاره یې ډېر زیانونه لیدل او اوس، چې یې پېژندلې پرېمانه ګټې ترې وړي چې یادولو ته یې اړتیا نشته دی.

دا به سمه وي که ووايو، چې علم له کوم نوي او د داسې شي څخه، چې شتون ونلري، خبرې نه کوي. تر مور مخکې شيان وو او زموږ پوهه له هغو څخه سرچینه اخیستی ده. مور د علم له لارې هغوی او د هغو اړیکې مومو، کشفوو او پخپل چوپړ کې یې راوړو. ان کولای شو مخکې لار شو او ووايو: په نړۍ کې اختراع امکان نلري. د بېلګې په توګه، مگر مخکې له اديسن څخه د الکتریسټه ځواک او پدې ځواک کې د ځانګړو شرایطو په شتون سره د رڼا د تولید ځانګړنې شتون نه لاره؟

* * *

لا د طبیعت د قوانینو کوچنۍ برخه پېژندل شوې ده. علم یې له دې، چې ستومانتیا وپېژني هره ورځ په مضاعفې چټکتیا سره د نورو قوانینو په لټه کې دی. هرڅومره چې انسان لادېر قوانین کشف او هغه وکاروي، په هماغه کچه به یې ژوند هوسا، سوکاله، خوندي، بې وېرې او بې اندېښنې وي. **د انسان د بقاء او برتری رمز، په همدې پوهنیز چلند کې نغښتی دی.**

البته دلته مو موخه هغه رېږه، نامني، وېره او اندېښنه نده، چې له ټولنيزو قوانينو سره تړاو لري، لکه د جگړې، انسان وژنې، بم، جاسوسي، زورواکۍ، ښکېلاک، ديوالي کېدنې، لوړې، وزگارتيا او له داسې نورو څخه وېره او اندېښنه لرل. دلته له اندېښنې او نامني څخه موخه هغه اندېښنه او نامني ده، چې د طبيعت د ځواکونو نه پيدا کېږي.

البته د ټولنيزو قوانينو د پېژندلو له لارې هم کولای شو يادو نامنيو او اندېښنو ته د پای ټکی کېږدو، چې دلته يې د بحث ځای ندي.

کولای شو د ځمکې او د نورو اسماني اجرامو د تشې هاخوا د واکمنو قوانينو د کشف او پېژندلو سره او د اړينې چمتووالي په برابرولو سره د ځمکې له بريده واورو او پر لېرې پرتو ستورو گام کېږدو. هيڅ لېرې نده، چې هلته د ځمکې د تمدن نه سل چنده ځلانده تمدنونه ومومو. هيڅ لېرې نده چې د اسمان په لېرې پرتو کې داسې يوه کره وموندل شي، چې مثلاً د غنمو د کرلو ښه شرايط ولري. پداسې حالت کې داسې ستورې چې يو وخت د «بدې طالع او شومتيا او بدمرغۍ» سرچينه گڼل کېدله، د انسانانو د ژوند او هوساينې سرچينه وگرځي.

بده به نه وي چې دې مسئلې ته هم اشاره وشي، چې انسانان د قوانينو او د هغوی د عمل د چاپېر په پېژندلو سره وړاندوينې کوي. مثلاً، نن هر ابی غاړی ماشوم هم پوهېږي چې اوبه په اور تودېږي او خوتېږي. دا پخپله کولی شي د بلې مقالې موضوع شي.

* * *

وروستی خبره دا چې:

د هر علم موخه د هغه علم پر ډگر د واکمنو قوانينو پېژندل او بيا په عملي ژوند کې د دې قوانينو کارول دي. البته دا تعريف د طبيعي علومو په څېر، ټولنيز علوم هم رانغاړي.

او لاوروستی خبره دا چپي:
د لاینه او خوشاله ژوندون لپاره د طبیعي او ټولنیزو قوانینو پېژندل سل به
سلو کې اړین دي.

چنگیز مرآتی
مهد آزادی آدینه
وری ۱۳۴۵

د پخوانيو علومو او نوې پوهې پر پوله

اروپايي پوهه څنگه د کليسايي او منځنۍ پېړۍ له «اسکولاستيکو» منگولو نه وژغورېدله؟ په اروپا کې د پخوانيو علومو او نوې پوهې ترمينځ د کشالي کيسه سخته په لوستلو ارزې. د کليسا اصحاب او ميکوراندي به د علم په گڼو څانگو کې له پرمختگ څخه وېرېدل او د سپېڅلي کتاب او «اسکولاستيک» بې بويه او بې خاصيته فلسفې شاته په سېما وړلو سره به د نوې پوهې په وړاندې خنډ جوړېدل. خو نوې پوهه د بهانده او څپانده سېل په شان په توندۍ مخ په وړاندې تلله او پرته له حقيقت نه يې بله پوله او بريد نه پېژانده: هغه حقيقت چې په ازمېنېتځينو او د نجومی دوربينونو له شا دوی ته رسېدلی و او دې حقيقت د زاړه پالو او مقام پرستو د خيال اوېدونکې گروهې بنسټ له بېخه ايستلو. حقيقت پرېکنده او بې لحاظه و. د ځمکې کره يې له مرکزيت (دکائناتو له مرکزيت - ژباړن) څخه رااېستله. ستوري يې کروي او خوځنده گڼل. لمر يې په فضا کې له زرگونو لرونه څخه يو گانه. افلاطون او هغه نور فيلسوفان يې خطاکار گڼل، چا چې په پېړيو يې د نړۍ پر افکار او کړنو فرمان چلولی و او د لسگونو نورو فيلسوفانو غږ يې له غوږونو لېرې ساتلی و، ولې چې هغو بل ډول فکر کاوه.

په دې مقاله کې مو لته دا ده، چې په اروپا کې د پخوانيو علومو زوال او د نوې پوهې غوړېدل په گوته کړو. د دې کار لپاره بايد د منځنيو پېړيو د «اسکولاستيک» فلسفې نه پيل وکړو تر څو د «پخوانيو علماو» د اند دود لامل څرگند کړو.

اسکولاستیک، د تحجر او منځنی پېړۍ فلسفه

له هغه ځایه، چې په منځنی پېړۍ کې علمي او حکمتي* بحث تقریباً له یوه سره هغه څه ته منحصر و، چې د کلیسا او صومعې گانو په مدرسو کې تر سره کېدو... او مدرسې ته یې په لاتین ژبه کې اسکولا ویل، نو لدې امله یې د هغه پېر ټول علم او حکمت یې اسکولا پسې تړل، نو اسکولاستیک به یې بلل.**

په یوه جمله کې ویلی شو، چې د اسکولاستیک فلسفې کار دا و، چې علم له دین سره همغاړې کړي او سپېڅلي کتاب تفسیر او تشریح کړي او وښيي هر څه چې په سپېڅلي کتاب کې راغلي سوچه حقیقت دی او بل ډول فکر کولای نشو. د دې کار په پایله کې تعبد د څارلو او تعقل ځای ونيو. د عجیبو او غریبو کشالو او تفسیرونو بازار تود شو. آزادۍ له پوهانو څخه واخیستل شوه. د قوم اندیالو هرڅه پرېښودل او په داسې موضوع گانو کې په خیال اوبدلو او کشالو پسې وښتول، لکه: د هبوط په شېبه کې د حضرت آدم ونه او قامت څومره و! د ادم له خلقت نه وړاندې پرېښتې چیرته دېره وې؟ او ...

له داسې اندود سره عجیبه به نه وي که وویل شي، چې د نوې پوهې استازو د پخوانیو علومو د اصحابو له لاسه ښه ورځ نه درلوده. تر هغه پورې چې ژوندي ژوندي به د اور په لمبو کې سوځول کېدل.

له دیارلسمې پېړۍ نه راپدېخوا، چې د اروپایانو فکري غورځنگ پیل شو، هغه کس به چې په ازماښتخونو کې د تجربې او څارلو په مرسته څرگندو حقایقو ته رسېده او دا حقایق به د ارسطو او افلاطون او سپېڅلي کتاب خلاف راوتل، په همغه شېبه به یې ورځ توره او د کفر او بې دینۍ داغ به یې په تندي لگېده. د لرگو

---

* حکمت ته عقل، پوه او هوښیاری هم ویل کېږي. دا اصطلاح په ختیځ او په اسلامي نړۍ کې

د فلسفې معادل کارول کېږي. پښتو ژ

** په اروپا کې د حکمت بهیر

ډېری او د اور لمبو به د هغه پېر د پوهې غږ وژلو او چا حق نه درلود، چې نوې خبره وکړي. او ټولو باید د پخوانیو کسانو په شان فکر کړي وی. څارنې او تجربې علم ته لار نه درلوده او ازموینتڅخې د کفر مرکز گڼل کېده.

د ازموینت نلکې به یې د بې دینۍ او فساد وزلې گڼلې. که څوک غواړي غاتول وپېژني، نو پوهېرو چې بې له ځنډه باید باغونو او گلخونو ته ولاړ شي، خو په هغه پېر کې داسې نه و. د دې کار لپاره د ارسطو نظر باید له کتابه راویستل شوی وای او د کار معیار گرځولای وی؛ پوهه یې په کتابونو کې لټوله. پوهانو طبیعت ته لار نه درلوده.

کلیسا د خپل ځواک ساتلو لپاره د اسکولاستیک تفکر په دودولو بوخته وه، ځکه چې پوهېده د رښتوني علم له پرمختگ سره به خلک د کلیسا دستورونو ته کوم ارزښت ورنکړي. لکه د لورینود (قطب نما) له اختراع وروسته، بېړۍ چلوونکو پرته له وېرې او اندېښنې او پرته له دې چې د صلیب نښه پر سینې انځور کړي، د سمندر له غاړې نه لېرې لاپل او لاره یې هم ورکه نکړه.

د اسکولاستیک اندود پایله دا شوه، چې «علمي څېړنه د دې پر ځای چې دچارو او حقایقو پر څارلو، تجربیاتو، تعقل او مطالعې ودرېدلې وي، گردې د پخوانیو په ویناوو ودرېدلې وې. نوي افکار یې نه څرگندول او د نویو آرونو او حقایقو په لټه کې نه وو. یوازې د تېرو پوهانو تعلیمات یې جوت حقایق گڼل او د ماخذ په توگه یې کارول او تل به یې د بحث موضوع گرځول.»*

خو سربرېره پر دې، هېڅ څه د نوې پوهې د څپاند سېل د بهېدلو څنډ ونه گرځېدل. اروپاییان د گڼو لاملونو له کبله له نورو فکري ډولونو سره اشنا شول او د پخوانیو علومو د ورستو زنجیرونو په شلولو یې پیل وکړ او د پخوانیو علومو او نوې پوهې ترمینځ سخته جگړه پیل شوه. کت مټ په هغه پېر کې چې پوهنتونونه او

---

* په اروپا کې د حکمت بهیر

علمي او فلسفي ټولني د کليسا د دستور او فشار لاندې يوازې د سپېڅلي کتاب او د ارسطو د ليکنو او ويناوو په تفسير او لمنليکني بوخت وو، په بېلابېلو څانگو کې د نوې پوهې سوزونکي اور د ايرو له لاندې سر راپورته کړ او بې له دمې يې جگړه وکړه، تر هغو چې بريالی شو او هڅه يې کوله، چې لا بريالي شي.

لکه څنگه چې مو وويل، د اسکولاستيک فلسفي موخه د اند کنگلتيا او د علم او دين ترمينځ د جوړجاړۍ رامینځ ته کول وو. کليسا له نوښته هومره ډارېدله او تېنېدله، چې برید يې نه لاره، لکه څنگه چې د «لابار» په نوم يو نجيب زاده يې تورن کړ، چې د مذهبي ډلو په وړاندې يې دوديز درناوې او تعظيم نه دې پرځای کړی او د دې ترڅنگه يې د منع شويو کتابونو له لوستلو يې هم ډډه کړې نده. البته د دې منع شويو کتابو په منځ کې د فلسفي او معمولي قاموس نوم هم راغلی. د دې ځوان ژبه پرې کوي او وروسته دی په اور کې سوزوي.*

له دې کبله هغه پوهانو ته بايد آفرين ووايو، چې د کليسا د دومره جابرانه واکمنۍ سره سره يې بيا هم پښې د زړو او پخوانيو گروهو له بريده واپروله او نوې پوهه يې منځ په وړاندې يووړه.

ستر انديال پيپر روسو ليکي: د ارسطو ستره ونه او قامت د انسان او طبيعت ترمينځ لا له مخه ډېر واټن رامینځته کړی و.

دا د مبالغې خبره نه ده. خلکو داسې گمان کاوه، چې د طبيعت ټول اسرار ارسطو کشف او پخپلو کتابونو کې يې راغونډ کړي دي. له دې سره بايد حدس ووهو، چې د اروپا طبي علم څه وضعيت درلوده. لنډه دا چې طب د حريصو جادوگرانو، دعا ليکونکو او سولندو پادريانو لاسونو ته لوېدلې و.

همدغه مهال و، چې اسلامي تمدن خپل ځلانده پېر تېراوه. د علم په ټولو څانگو، لکه په رياضي، فيزيک، طب او ... کې مسلمانان مخکېنه وو، ځکه چې

---

* د آزاد اندۍ تاريخ، د نصرالله معمايي ژباړه، ۱۰۷ مخ

د اند تازه سرچینو ته یې لاسرسی موندلی و، چې په هغه وخت کې په ځانگړي توگه ډېرې زیاتې تازه ښکارېدلې. د اسلامي هېوادونو پوهانو په طب کې داسې څېړنې درلودې، چې په بشپړه توگه تازه وې.

رازي او ابن سینا د ډېرو ناروغيو په هکله پرېمانې څېړنې او څېړنې وکړې او ځلانده پایلې یې ترلاسه کړې. همدا و چې مسلمانو طبیبانو په صلیبي جگړو کې پر اروپایي طبیبانو ملنډې وهلې، ځکه چې د هغو علم یې ډېر لومړنی گیلو. خو د دولسمې پېړۍ نه وروسته په اروپا کې د نوې پوهې د ځلانده دوران سره سم، اسلامي تمدن په تورتم کې ډوب شو. لکه څنگه چې انسان پېژندنه له مینځه ولاړه، نو د دې لپاره چې د اشخاصو د ویر او اندېښنو مخه ونیسي، ورغوی کتنې ته یې مخه کړه. موهومات او ارتاویزې یې طب ته رادننه کړل او هغه یې د بې مانا فرمولونو او کوډو په بڼه وړاندې کړل.

اروپایي طب څرنگه له جادوگرۍ او خرافاتو څخه جلا شو او د انسان د بدن د کارخونې د مطالعې پر بنسټ ودرېد؟ څرنگه پوهانو په ناروغيو کې د «اسماني برجونو» لاسوهنه باطله کړه؟ څرنگه د طب پوهې خپل بنسټ ته پام شو او د ناروغانو د ښه کېدو لپاره یې طبیعت ته مخه کړه او هغه یې کشف کړ؟ د طبیعت کشف څه گټه لرله؟

د دې پوښتنو ځوابول ډېر وخت او مهال غواړي. په دې لنډون کې هڅه کېږي چې د نوي طب پر مخکښانو باندې د تېرو شویو پېښو د یادولو په ترڅ کې، پورته پوښتنو ته هم لنډ ځواب ورکړل شي.

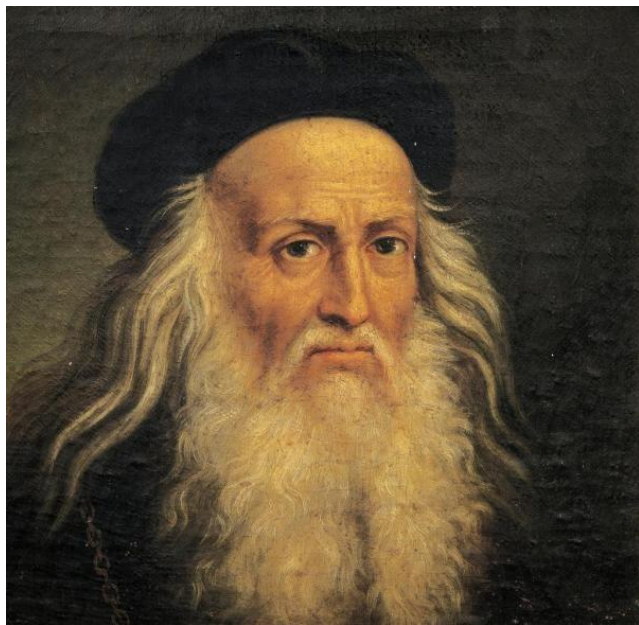
* * *

ليوناردو داوينچي

(۱۴۵۲-۱۵۱۹)

داوينچي بايد د هغه کسانو په ډله کې ونوموو، چې د انسان د ناروغۍ لامل د کشف لپاره يې پخپله انسان ته مخه کړه. که په لا څرگنده توگه يې ووايو، هغه د انسان بدن تشریح کړ. په دې توگه يې ارسطو عملاً څنډې ته کړ او که په لا روښانه توگه يې ووايو، ارسطويي چال چلند ته يې د جگړې اعلان وکړ. هغه غږ پورته کړ چې علم بايد پر څارلو او تجربې ډډه ووهي.

ويلى شو چې هغه د دې ليددود له مخکښانو څخه و، چې باور يې درلود، هر څه چې بې له تجربې او څارلو لاس ته راشي، علمي نه دي، نو د همدې لپاره د ډاډ او منلو وړ هم نه دي.

داوینچی ونه غوښتل، چې د خپل نظر د اثبات لپاره له ارسطو نه مرسته وغواړي. دی پر دې باور و، چې هر څوک د مشرانو پر وینا استناد کوي، په حقیقت کې د خپل عقل پرځای له خپلې حافظې کار اخلي.

پییر روسو د داوینچی د کارونو په هکله لیکي:

ده هغه علم واقعي علم گنلو، چې د آزمایشت په پایله کې لاس ته راغلی وي. هغه د دویم پاپ، ژول، لخوا اجازه لرله، چې د انسان جسد تشریح کړي، خو یوازې تر هغه حده چې د پاپ په اجازه لیک کې یې یادونه شوې وه. خو داوینچی به د دې حد نه هم تېری کاوه او یوازې د خپلې هنري اړتیا - د انسان د بدن د هډوکو په جوړښت کې څیړتیا - لپاره یې کار نه کاوه. هغه د بدن د غړیو په آزادانه تشریح او مطالعې بوخت شو. د زړه د حرکتونو په هکله یې مطالعه وکړه. پداسې حال کې چې د اجسادو د خوساکېدلو مخنیوی یې کاوه، دا یې کشف کړ چې د انسان د پندۍ هډوکي او د اس شاتینې پښې څرنگه عمل کوي. د انسان د مفصلونو د کار ډول یې هم کشف کړ.

* * *

ناید وانگېرو، چې خرافه پاله طبیبان یو ناڅاپې له منځه ولاړل او نور داسې څوک نه و چې د ناروغیو علت په برجونو او ستورو کې ولټوي. ژان فرنل، داسې کس و چې طب یې یوځل بیا د ماوراء الطبیعه لورې ته یووړ او ویې لیکل: د مرض پیل هغه وخت نه دی چې لومړنې نښې رامنځ ته کیږي، بلکې باید حساب وکړو چې هغه مهال سپورمۍ په کومه میاشتې کې وه!

په دې توگه په داسې حال کې چې فرنل او د هغه په شان کسان په مریزانه توگه د علم په وړاندې خنډ گرځېدل، نوي طب د تکامل لاره وهله. پاره د تپ په گڼدلو کې ځینې بریاوې لاس ته راوړې او د وینې توپېدنې د مخنیوي لپاره

د زاره او پخواني چلند پر ځای، چې زخم يې په سرې وسپنې او خوټېدلو غوړيو سوزاوه، د لومړي ځل لپاره د ټپ تړلو لپاره بنډاژ وکارولو.

* * *

د علم گام په گام تدريجي پرمختگ د «اسکولاستیک» ليددود منزلزل کړ: د پخوانيو ويناوې او ليکنې يې بې اعتباره کړې. خلکو ته يې زده کړ چې هر هغه څه چې سپېڅلی کتاب يې وايي او کليسا يې سم گڼي، نشي کېدلای چې سوچه او نه بدلېدونکی حقيقت وي. د طب علم پرمختگ او انساني تشریح، د کليسا موتي خلاص او جالينوسي طب او ارسطويي افکار يې رسوا کړل.

نو ځکه بايد حيران شو، چې ولې کليسا ستر طبيب ميشل سروه د خدای نه پېژندونکي په نوم په اور کې وسوځاوه. دې شخص «د نصرانيت ميراث» په نامه خپل کتاب کې ليکلي و، چې وينه د سړو څخه تېرېږي او هلته د هغې هوا په واسطه چې مور يې تنفسوو، چنېږي.

همدې کشف د کليسا غوسه راوپارله او دا ستر پوه يې د اور په لمبو کې ژوندی وړیت او وسوځو.

وزال هم د جالينوسي طب او ارسطويي تفکر د مانۍ په پرزولو کې ستره ونډه لري. وزال هغه روښان اندی طبيب و، چې د کودو او سپېڅلي کتاب او اسماني برجونو د کارونې پر ځای د انسان د بدن د کارخونې په تشریح او مطالعې بوخت شو.

پير روسو ليکي: هغه سربېره پر دې چې د بدن هډوکي، مفضلونه او عضلې يې په دقت سره تشریح او طبقه بندي کړې، د انسان بدن يې د يو بشپړ ميکانیکي سيستم په توگه وگڼلو، چې هيڅ يو غړی يې نشي کولی په جلا توگه

خپل کار ته ادامه ورکړي. هغه د بدن عضلې او هډوکي د ژوند په عادي حالت کې وښودلې.

وزال يې يوه ورځ د يو نجبزي د کټ سر ته راوباله. نجبزی تن په تن جگړه کې ټپي شوی و او مرگ ته يې څه پاتې نه و. څو شېبې وروسته د ناروغ خپلوانو هک پک وليدل، چې دې پوه او تشریحگر عالم د ناروغ ټټر پرانيستې او د زړه ننداره يې کوي.

آيا **وزال** د پوهې په مينې هغه بدمرغی وژلی و؟ د هغه په څېر له شوره ډک انسان څخه دا کار هومره لېرې هم نه و. په هر حال «د عقايدو تفتيش محکمې» دا عالم په اعدام محکوم کړ.

* * *

ويليام هاروي

(۱۶۵۷ - ۱۵۷۸)

د جالينوسي طب له نظريې سره سم، زړه د روح مرکز او خای و. هېڅ چا هم اعتراض نه درلود. د جالينوس وينا درېست د کليسا د منلو وړ او پدې توگه د پوهانو د منلو وړ هم وه. سربېره پر دې، د جالينوس نظر دا و چې په ځيگر کې هم وينه شته. خواړه معدې ته تر رسېدو وروسته هضمېږي او بيا کولې خواړه ځيگر ته وړي. په ځيگر کې خواړه په وينې بدلېږي او په بدن کې بهېږي.

دا ناسمه او غيرعلمي نظريه، پر اټکل او گمان ودرېدلې وه. هاروي د خپل نظر له تشرېح سره دا ناسم نظر راوېرځاوه. هغه وويل: د کتاب د پاڼو په مينځ کې نشو کولی د غړو تشرېح او دندې زده کړو. د انسان د بدن د تشرېح يوازېنۍ لاره، د کالبد څېړل او تجربه ده، او په دې فن کې د پرمختگ لاره هم د فيلسوفانو خبرې نه، بلکې تجربه او څارل دي.

د هاروي عمده کار، د وينې د گرځېدلو کشف دی. هغه له ځانه سره داسې استدلال کوو:

فرض وکړو، چې زړه په هره دقيقه کې ۷۳ ځله وډبېږي، او هغه سوری چې وينه ترې صادرېږي، يوازې شپيته گرامه وينه ولري، نو په دې صورت کې د انسان زړه شاوخوا ۲۵۰ کيلوگرامه وينه په يو ساعت کې بدن ته دننه کړی ده. دومره وينه چېرې ځي؟

هغه مهال و، چې خپله عمده فرضيه يې وړاندې کړه او ويې ويل: دا مساله په بدن کې د وينې د دايمي گرځېدلو له لارې حلېږي. څه موده وروسته استدلال او ازمايښت، د هاروي د فرضيې سموالی ثابت کړ.

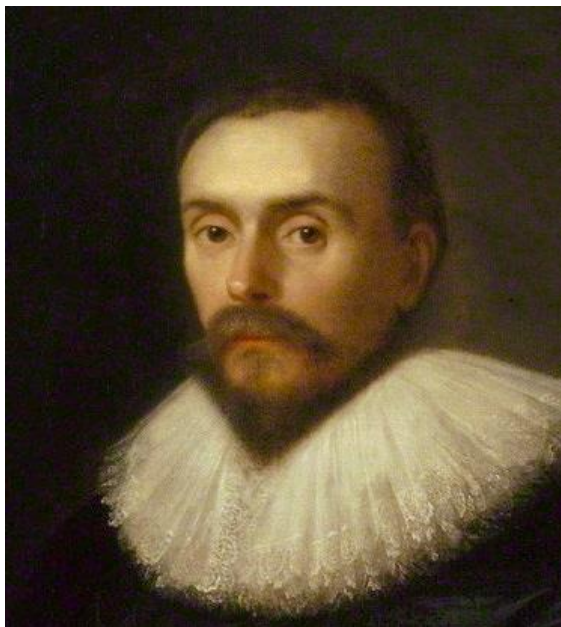
په دې وخت کې بيا بېراگان او هغه طبيبان، چې نه يې غوښتل وويني او نه يې زغملی شول، چې څنگه د جالينوس د واک مانۍ رانېږي؛ راپاڅېدل او د هاروي

او د هغه په شان نورو کسانو د کار خنډ وگرځېدل. پدې پېر کې د طبابت د عنوان لاس ته راوړل هم ستونزمن کار نه و. هر چا به چې ځانگړې جامې او د شپې خولۍ اغوستله او په ماته گوډه لاتينه ژبه به يې خبرې کولې، ځان طبيب باله. **مولير** د دې بې سوادو او بيړا طبيبانو په هکله جالبه وينا لري. هغه وايي: د هغوې طبي نسخې او دستورونه د اماله کولو، رگ پرې کولو او بيا وروسته له مسهل نه وړاندې نه تلل. نشتر او کستر غوړو ته يې هم ډېر ارزښت ورکاوه.

* * *

هغه څه چې مو ولوستل، د نوې پوهې او پخوانيو علومو ترمينځ د پيل شوی جگړې نيمگړې ننداره وه: هر اړخيزه جگړه، د اندودونو جگړه، د علمي حقايقو جگړه، د ښه ژوند لپاره جگړه، د ژوند د پېژندلو او د هغه د بدلون جگړه.

کلیسا د نوي ستورپوهنې په وړاندې خنډ

اوس مو چې د طب پوهنې اوږده او بريالی جگړه ولوسته او هغه خنډونه مو وپېژندل، چې کلیسا به د انساني او اخلاقي آرونو د ساتنې په نوم د طب په وړاندې جوړول، اوس به نجوم او هغه جگړه چې ستورپېژانډو او رياضي پوهانو د پخوانيو علومو (توراتي او بطليموسي هيئت*) او د هغه ملاتړې کلیسا په ضد پيل کړې او هغه سرښندنې، چې په دې لاره کې وشوې، تر ارزونې لاندې نيسو.

رياضيات او نجوم د شپاړسمې پېړۍ له دويمې نيمايي راهيسې نوي ژوند پيلوي او هر چېرې، «اسکولاستيک» او کلیسا او سپېڅلي کتاب ته د جگړې اعلان کوي. بايد زياته کړو چې «اسکولاستيک» او کلیسا تل له حسي اړيکې او عينيت څخه په تېښته وو. له همدې کبله يې په سر تمه توب هڅه کوله چې علم له طبيعت او د هغه له قوانينو نه لېرې وساتي. په دې پوهېدل چې طبيعت ته نژدېوالی او د عينياتو د مطالعې او ازمېښتونو دودول به د هغوي د ايده اليزم د مانۍ له نسکورېدلو سره سم وي.

په هر اندازه چې د زورپالنې او خرافاتو په وړاندې سرغړونه پياوړی کېده، دا دواړه _ اسکولاستيک او کلیسا_ لا پسې يو بل ته نژدې کېدل. کله چې د نوي نجوم پوهې، د کلیسا خيالي مانۍ او بلوسگره ځواک وگواښه، دې ماتې خوړلې فلسفې، د مخالفانو د سوځولو او د خپل څپڅپانده قدرت د ساتلو لپاره، د لرگيو د لويو ډبريو څخه کار واخيست.

په ۱۵۴۳ کال کې پولنډي کوپرنیک په څرگنده اعلان کړه: دا ځمکه چې پخوا د اسمانونو د بې حرکت مرکز په نوم پېژندل کېده، سربره پر دې چې له ځانه

---

* هيات هغه دودېزه ستورپېژندنې ته ويل کېږي، چې د اسماني ستورو حرکتونه او ځايونه مطالعه کوي. پښتو ژ.

چاپېره څرخي، له لمره هم راجاپېره تاوېږي. په داسې حال کې چې د تورات او پخواني هيئت له نظره دا يوازې لمر دی چې له ځمکې نه چاپېره څرخېږي. تورات کې په ښکاره ډول لولو، چې د «ژزوئه» په دستور لمر له حرکت څخه ودرېدو، تر څو هغه خپله بریا پای ته ورسوي.

آيا شونې ده چې سپېچلی کتاب دې ناسم ووايي او تېروتنه وکړي؟

کوپرنیک په خپل ټول ژوند کې د دې پوښتنې له پوښتلو يا هغې ته له ځواب ورکولو څخه ډډه کوله او ژوند يې له کليسا سره په سولې او پخلاينې کې پای ته ورسېد. خو هغه گړۍ شمېره بمب، چې **کوپرنیک** د کليسا مخې ته ايښودلی و، وروسته وچاودېد او کليسا ته يې ډېر خطرونه جوړ کړل.

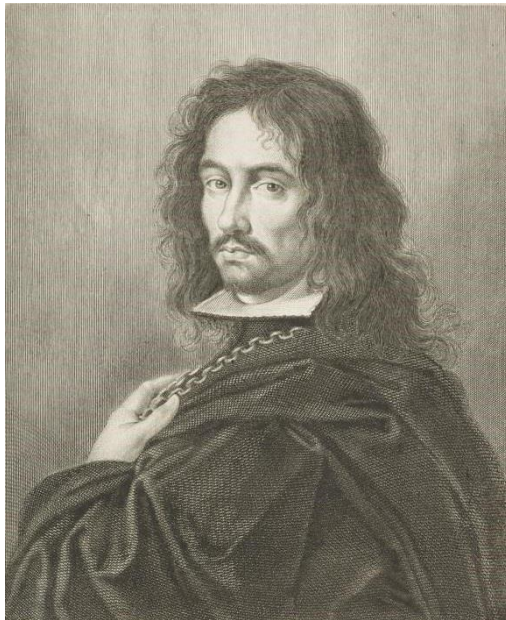
پيېر روسو ليکي، چې وروسته له هغه چې د **کوپرنیک** د مرگ نه پنځه ويشت کاله ووتل، يو ناڅاپي د هر گوت او هر ځای نه د اعتراض فريادونه راپورته شول او د **بطلیموس** د پلويانو د لعنت او نفرين غږ د **کوپرنیک** د پلويانو او ستاينکو له چغو سره گډ شول.

جوردانو برانو

(۱۶۰۰-۱۵۴۸)

جوردانو برانو د **کوپرنیک** د فرضیې نه د دفاع او د افسونگری په تور د انگیزیسون (په کلیسا پورې تړلی د عقایدو د تفتیش سازمان) د تورو تمبو شا ته د اته کالو له تېرېدو وروسته د اور په لمبو کې ژوندی وسوزېدو. هغه د **گالیله** ملگری هم و.

د دې پېښې نه دوه زره کاله وړاندې، **فیثاغورث** او د هغه یاران د **ځمکې** پر **گرځېدلو** پوه شوي وو، خو په داسې دنیا کې چې د **ځمکې** مرکزیت او سکون، د شتمنو او زورواکو د حکومت بنسټ و، د **فیثاغورث** او یارانو نظریه له یاده ووتله او **بطلیموسی هیئت** او د **ارسطو** احکام او له ساکنې **ځمکې** نه چاپېر د بلورینو غبر جوړونکو اسمانونو **گرځېدل**، په سپیختلیا بدله شوه.

د زیاتولو وړ ده، چې د پخواني نجوم په باور هر ستورې د هغه بشقاب په بڼه دی، چې د اسمان پر بلورین چت پورې نښتی دی او هر څه د ځمکې نه چاپېره په گرځېدو دي او ځمکه ثابتۀ او د نړۍ مرکز ده. کلیسا د دې نظریې نه په عامیانه تعبیر دا پایله واخیسته، چې د پاپ مانی هم د ځمکې مرکز دی او په خپله پاپ د ځمکنیانو ساتونکی دی.

ځمکه باید د نړۍ مرکز او ساکنه وي، چې د پاپ مانی د ځمکې مرکز او **ثابته** وانگېرلې شي. په پېړیو یې ویلي، چې پر بلورینو گنبدو انځور شوي ستوري د ځمکې چاپېره په دې موخه گرځي چې د ځمکې خدمت وکړي، نو پر ځمکې هم مالکان داسې یو مرکز گرځېدلي، چې ټول رعایا باید ترې چاپېره وگرځي. که بلورین اسمانونه سره درې وړې شي او ځمکه هم د بې شمېره ستورو په شان یو گرځېدونکی او بی قراره ستوری شي، څه مالوم «هغه بزگران چې په خپلو کروندو کې یې وروستی سلگۍ هم اخیستل کېږي» د خپل رنځ او بېوزلۍ په حکمت شکمن نشي؟ دا د ډار هغه ژوره کچه ده، چې کلیسا یې د سپېڅلي ارسطو د احکامو له نقضېدلو څخه لرې.

همدا وه، چې د پخوانیو علومو او د نوې نجوم د پوهې تر مینځ ستره او خونړۍ جگړه پیل شوه.

مخکې له دې چې د نوي نجوم د مخکښانو پر سر تېرو شویو پېښو ته اشاره وشي، بده به نه وي چې په اروپا کې د «مذهبي رفورم» په اړه هم څه خبرې وشي.

لوتر په شپاړسمې پېړۍ کې د **کاتولیک** کلیسا په مذهب کې د اصلاحاتو غوښتونکی شو او په دې توگه د یوې سترې مذهبي تفرقي بنسټ کېښودل شو. سمون غوښتونکي فرقه، **پرتستانټ** ونومول شوه.

د **کاتولیک** په خلاف **پرتستانټ** مذهب؛ «فرد» لاس تړلی او ژبېرلی د پاپ او کلیسا واک ته نه ورکاوه.

د «لغت نامې» څښتن، علي اکبر دهخدا، داسې ليکي: «د کاتولیک کليسا ځان د هغه حقيقت يوازینی حافظ او قاضي گڼي، چې په سپېڅلي کتاب کې ليکل شوی او د سنت له لارې حفظ شوی او د پاپانو عالي شورا لخوا تاييد شوی دی. د دې په خلاف، پرستانان د ايمان کچه سپېڅلی کتاب گڼي، خو «فردی عقل» معتبر او د هغه مفسر گڼي.» (د پرستان تر مادې لاندې)

د روم کليسا چې کله گوري، چې د مذهب په ډگر کې رفرم د فکري آزادۍ د پراختيا په لور پر مخ ځي، خپلې هڅې پيلوي؛ ان دا چې په اولسمه پېړۍ کې د **ديارلسم لويي وزير، ريشيليو**، پرېکړه کوي چې د پرستانانو مصونيت باطل کړي او کوي يې.

لږه موده وروسته يو فرمان صادرېږي، چې د هغې له مخې بايد د پرستانانو ټول معابد ړنگ کړي. د عبادت ډول او رسم يې ممنوع شي او مدرسې يې وتړل شي او ...

هغه وزيران، چې د پرستان مذهب د بطلان د اعلام او تصويب نه ډډه کوي، تبعيد او مخالفان سخت شکنجه کيږي او د مرييانو په شان په بېړيو کې په راشپيل وهلو محکومېږي.

«ټول په دې پوهېږي چې دا دستورات په څومره تاوتریخوالي او سختۍ سره پلي کېږي. ټول په دې پوهېږي چې دا منشور فرانسې ته څومره ناخوالې وړ په برخه کوي. خو عجيبه دا ده چې دا کړنې د **مېرمن سويه** او **لافانتين** او **بروئر** په شان پېژندل شوو کسانو لخوا هم تاييدېږي.»*

نوې پوهې د څارلو او ازماينې په مرسته په پېړيو جگړه وکړه، چې د زړو دودونو د استبداد جغ لهرې واچوي. لومړی ځل متجددو هنرمندانو پر ارسطو سخت گوزارونه وکړل او د هغه بېلگه شوی شخصيت يې ونړاوه. وروسته **وزال** او

---

* د آزاد اندۍ تاريخ - څه پوهېږو؟ - ټولگه، مخ ۹۴

سروه، جالینوسی طب یو موتی اږلتي وبللې. بیا نو **کوپرنیک** ته وار ورسېد او هغه په احتیاط او نظم سره، د بطلیموس نجومی احکامو جرړې راوویستلې. دې پېښو او بهیرونو، وچ مذهبي انضباط او زوړ اخلاق ولرزاوه. په دې موده کې چې «مذهبي رفورم» کاتولیک کلیسا له نوي خطر سره مخ کړې وه، د کلیسا واکمنان په لټه شول، چې په وارخطایی د سپېڅلي کتاب مرستې ته ملا وتړي او مذهب د نوې پوهې له منگولو نه وژغوري.

د دین د مشرانو ټولنه په چټکۍ جوړه شوه او ټول «ضالنه او خطرناک کتابونه» یې په نابودی محکوم کړل. علمي پلټنه کبیره گناه وگڼل شوه. د دې لپاره چې د بې دینۍ او مذهبي چارو پر وړاندې د بې پروایۍ څپاند سېل مخې ته خنډ راولاړ شي، هر چېرې لرگي ډېرۍ شول، چې «ملحدان او کافران» په کې وسوځوي.

د تجدد د پلویانو په له منځه وړلو سره د نوې پوهې د تکامل بهیر لنډمهال ودرېدو، خو د کلیسا بې ثمره هڅې کوم ځای ته ونه رسېدې. **پيیر روسو** لیکي: «حقیقت د زندان په تورو تمبو او د اور په لمبو پورې خنډېده.»

همدا چې د علمي مسائلو په هکله بحث منعه شو، څېړونکو د طبیعت په مشاهدې لاس پورې کړ. پداسې حال کې چې کلیسا علمي بحث، استدلال او تعقل محکوم کړي و، د پوهې خاوندان لاس تر زني کیناستل او د طبیعت په حیرانونکو ښکارندو کې په څېړونو بوخت شول. د جهان د جوړښت او د ستورو په شمېرلو کې په څېړنې او د هغوی د جدولونو په تنظیمولو بوخت شول او کلیسا د دې لټونو او پلټنو د پایلو نه بې خبره، د هغوی په وړاندې کوم خنډ رامنځته نه کړ. پدې توگه د نویو او پرېکندو عقایدو څپاند سېل رهي شو او د کلیسایي خرافاتو جرړې یې راوویستې. د نویو عقایدو دغه څپاند سېل، د ریاضي د سترو متفکرانو له مغزو څخه سرچینه اخیستې وه.

خټمکه او اسمان د يو موتي خرافاتو په منگولو کې

د ارسطو افکارو پر اروپا دولس پېړۍ حکومت وکړ. دا دولس پېړۍ د بشري ژوندانه د ټولو تورتم پېرونو څخه يو دی، هغه دوران چې د تورتم پېړۍ يې بولو. پدې پېر کې کيمياگرۍ د کيميا او طالع لېدنې د نجوم ځای نيولی و. د منځنيو پېړيو د دې تورې دورې عالمانو، کشيشانو او فيلسوفانو به د خپلو قالبې ذهني پايلو ته د رسېدلو لپاره هڅې کولې. غوښتل يې هر هغه څه، چې په دنيا کې ليدل کېږي، د خپل ذهن له حاضر او چمتو منځپانگې سره مطابق کړي. علمي واقعيتونه او مسلمات يې يوازې هغه وخت منل، چې د دوی په ذهني قالب کې ځايېدلی شواى.

البته دا ذهني قالب هم د پخوانيو او د سپېڅلي کتاب لخوا جوړ او سمبال شوی و. پداسې حال کې چې نوې پوهه او نوي پوهان په مخالف لور په بله لاره روان وو او د خپل اټکل او سنجولو بنسټ يې پر هغو کارونو ايښودو، چې د ازمېښت او څارلو سيده پايله وه.

بايد هېره نکړو چې تل همداسې وه او همداسې ده چې ډيراندي او زاړه پال غواړي چارې له خپلو اندونو سره مطابقې کړي، پداسې حال کې چې نوپالي او پوهان خپله نظريه د بهرنيو چارو د څارلو نه لاس ته راوړي.

د منځنيو پېړيو په هغه تور پېر کې هم همداسې وو. دوی به دنيا د خپل ځان له مخې تشریح او توجيې کوله، پداسې حال کې چې د نوې پوهې هوډ دا و، چې انسان د نړۍ له مخې توجيې کړي.

د پخوانيو علومو او نوې پوهې جگړه په همداسې پولې کې وه او تر هغه وخته چې د دې پولې شتون احساسېږي، دا جگړه به ادامه مومي.

هغه مهال چې د گاليلې دوربين اسمان سوری کوه او د لمر او ستورو واقعيت يې برېښدولو، کليسا په خپلو تعليماتو کې خلکو ته داسې ښودنه کوله:

«په کومه ورځ چې څښتن تعالی «اموریان» بني اسراییل ته تسلیم کړل، هغه وخت یوشع د بني اسراییل په حضور کې خدای ته تکلم وکړ او ویې ویل: اې لمر ته «جبعون» کې ودرېږه او ته ای سپورمۍ په «ایلون» وادي کې. نو لمر ودرېد او سپورمۍ متوقفه شوه، تر هغه چې قوم له خپلو دښمنانو غچ واخیست. آیا دا په «یاشر» کتاب کې مکتوب نه دي چې لمر د اسمان منځ کې ودرېد نږدې ټوله ورځ یې د پربوتلو لپاره بېړه ونکړه.»*

نو ځکه، کله چې د نوی نجوم پوهې په کلکه او گستاخی سره خلکو ته ورزده کړل چې لمر د سپورمۍ په نسبت اصولاً داسې حرکت نلري چې ودرېږي او سپورمۍ پرته له دمې په حرکت کې ده او که یوه شېبه ودرېږي هر څه به څپڅپان شي، کلیسا په چغو شوه او نوپالي ستوري پېژندونکي یې ملحد وبلل او د انسانانو د غوښې بوی یې اسمان ته پورته کړ.

کلیسا باورمنه وه چې د هغه چارو ارزونه او څېړنه ازاده ده، چې په اړه یې سپېڅلي کتاب کې کومه خبره نه وي شوي او کلیسا لا له وړاندې په هغه کې خپل نظر څرگند کړی نه وي. متفکران او مذهبي ایمان ته ژمن خلک کولی شي خپله پوهه او اند د حقایقو د درکولو په موخه په کار واچوي، خو کله چې د «مطلق قهري حقایقو» په درشل کې پښه ږدي، باید بې له ځنډه د درناوي سر راتیټ او د کلیسا تعبیر او تفسیر ومني.

هغه روښان فکرو ستورپوهانو، چې پښه یې د اسکولاستیک او کلیسایي افکارو له بریده بهر کیښوده او څرگند حقایق یې د اسمان له زړه نه راییستل، له شکنجې سره مخ شول.

د پاریس پوهنتون استاد پوهاند **البرت باير** لیکي: د گروهې د تفتیش محکمه (روم کلیسا پورې اړونده) له تورنو څخه د اقرار اخیستنې لپاره مرګوني

---

* لرغونی پېر - د یوشع بن تون صحیفه - ۱۱ باب، ۱۲ او ۱۳ آیتونه

شکنجې کولی. دوی به یې په سیمې اغزنو درو ځملول، یا به یې له ډېرې لوړې ارتفاع ځمکې ته راغورځول چې له منځه ولاړ شي... ان دا چې ماشومان به یې د خپل مور او پلار په ضد شهادت ورکولو ته اړباسل.*

له دې سریزې سره ویلی شو، چې گالیله او د هغه په شان نور کسان، څومره زړور او سربیندونکي ول او په کومه کچه د څرگندو علمي حقایقو لېوال وو، چې گوښه والی یې نه منو او په جگړې بوخت شوي وو.

نوې پوهه به هېڅکله د خپل پلرونو ویارلي نومونه هېر نکړي.

اوس د دې پلرونو د څو تنو پر سر تېرې شوې پېښې نکلوو، د هغو پلرونو، چې نوې پوهه د دوی د اند او زړورتیا زېږنده ده.

* * *

---

* د آزاد اندۍ تاریخ، ٦٥ مخ

تيكو براهه

(۱۶۰۱_۱۵۴۶)

تيكو براهه د دنمارک له اشرافزيبانو څخه و. زوکړه يې په ۱۵۴۶ کې شوې وه. کله چې هغه د نجوم پوهې ته مخه کړه، کورنۍ يې هغه له ځانه ورتلو؛ ځکه چې اشراف طبقې، پداسې «بې گټې پوهې» بوختېدل دخپل شان سپکاوی گڼلو. وروسته د براهه علمي شهرت زيات شو. هغه د خپلې بېلگه ايزې رصدخونې له شان نه د اسمان او بې شمېره ستورو په نندارې بوخت شو. هغه د پراخو څېړنو په پايله کې وتوانېد د خپل هستوگنې جغرافيايي موقعيت ومومي. بيا د ستورو د ارتفاع په تعيينولو، د سپورمۍ په حرکت کې په مطالعې او د سيارو د تگ ليکي په ټاکلو بوخت شو او ارزښتناکه علمي اکتشافاتو ته ورسېد.

کپلر

(۱۶۳۰-۱۵۷۱)

کپلر د تیکو زده کوونکی و. د هغه تر ټولو مهم کار د نجوم د قوانینو کشف

۰۹

پییر روسو د کپلر قوانین په دې شان بیانوي: «لومړی قانون مور ته رازده کوي چې هره سیاره د لمر نه چاپېره بیضوي منزل کوي. دویم قانون ثابتوي، څومره

هم چې سیاره په دې مسیر کې لمر ته نژدې وي، په هماغه اندازه یې حرکت هم چټک دی او بالاخره د دریم قانون په مرسته کولی شو د سیارې د دوران د مودې په لرلو سره، له لمر څخه د هغې واټن وټاکو.»

د ستورپوهنې لپاره د دې قوانینو کشف یوه ستره بریا وه. مثلاً همدا قانون د نیوټن لپاره د بریا کونجی

وگرځېده او په دې قانون د سمبالتیا له لارې یې وکړای شول د عمومي جاذبې قوانین کشف کړي او له دې قوانینو سره دی، چې معاصر ستورپوهان کولی شي د سیاراتو د حرکاتو وړاندوینه وکړي او د هغوی اسماني تگ لیکه وکارې.

گاليلی

(۱۶۴۲-۱۵۶۴)

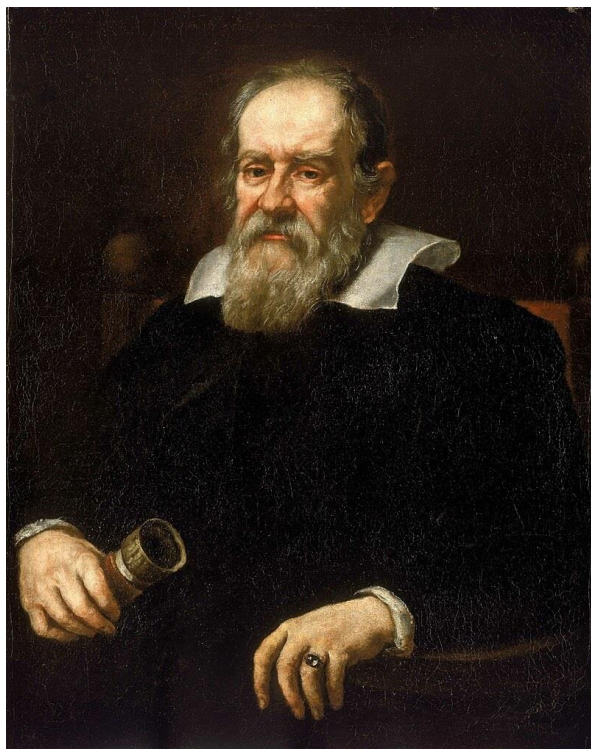
گاليله ايتالوی و.

پيبر روسو ليکي: يوه ورځ، چې گاليلی د کليسا په مذهبي مراسمو کې گډون کړی و، ويې ليدل چې په سر يې يو قنديل زنگيری. دا موضوع ډېره عادي وه. خو ستر انډيالي دا ځانگړتيا لري، چې هيڅ څه ورته ابته او غيبي نه بريښي او د ډېرو ساده مسايلو او پېښو نه ستر درسونه اخلي. څومره ډېر به وي هغه کسان چې حس کړي به يې وي، چې بدن يې په اوبو کې سپکېږي او بره راخېږي، خو يوازې يو «ارشميدس» پيدا کېږي، چې له دې څخه د «مايعاتو تعادل» د اصولو پايله واخلې او يوازې «نيوتن» کولای شي له مخې يې د «اجسامو د سقوط» قانون لاس ته راوړي.

د کليسا د قنديل خوځېدل او لړزېدل د ځوان محصل لپاره د افکارو او تخيلاتو د برکت ډکه سرچينه وه. خو دې افکارو له ډېرې مودې راپديخوا، مخکې له دې چې تبغ وکړي، ادامه درلوده او يوازې د دې دانشمند د ژوند په وروستيو کلنو کې وو چې ميوې يې ورکړې، هغه ميوې چې نن د گاليلی ترټولو ځلانده وياړلو عناوينو څخه گڼل کېږي.

وروسته له دې چې گاليلی ثابت مقام لاس ته راوړ، په لټه کې شو، چې د ارسطو د نفوذ پرضد په کلکه وجنگېږي او ثابت کړي چې له **کوپرنیک** سره هېڅ ډول اختلاف نلري. څرگنده ده چې د گاليلی د نظراتو اوريدونکو شپيلې ووهل او شور ماشور يې جوړ کړ... ځکه د هغه مهال خلکو متقاعدول گران کار و. دا کافي نه وه، چې هغو ته ووايي چې فلان او بسمان شی د کوپرنیک د دستگاه اغېزې نابتوي او تاسې کولای شئ دا اغېزې په خپلو سترگو ووينئ. مهمه خبره دا وه چې

د هرې خبرې دلایل باید د سپېڅلي کتاب نه را ایستل شوي وای، که گاليلې سمه خبره کوي، نو ولې يې دليل له سپېڅلي کتاب څخه نه راوړي؟
د هغه پېر خلکو به همدا سې ويل. تمه يې لرله چې د سپېڅلي کتاب د وينا په خلاف دې کوم حقيقت ونه ويل شي.
اوس نو باید په دې پوه شوو، چې کله د گاليلې دوربين اسمان څېرې کړ او د سپېڅلي کتاب د وينا خلاف يې څرگند حقايق راوويستل، کليسا به څومره عصباني شوې وي.

څنگه چې گاليلې د کليسا له چارواکو سره دوستي او اشنايي لرله، د مودو لپاره تر څار لاندې رانغی. خو بالاخره د گاليلې زپورتيا د کليسا د زغم له برید نه واوخته او هغه يې د محاکمې او د عقايدو د تفتيش د ميز تر شا ودراره.

له يوې دورې څېړنې او ازماينست وروسته، گاليلې پياوړی او غښتلی دوربين اختراع کړ او د بې سر او پايه اسمان په نندارې او گرځندويې بوخت شو. هغه په پای کې په يو عجيب او بې ساري کشف بريالی شو.

سپورمۍ يې وليده چې د **ارسطو** د نظر په خلاف، چې هغه يې صافه او صيقلې گڼله، په بشپړه توگه په غرونو او درو ډکه ده، چې د لمر رڼا د هغې جگې لوړې لا ښکاره کړې دي.

گاليلې همداراز ډېر پټ ستوري کشف کړل او ...

بالاخره هغه د خپلو علمي اکتشافاتو او تفکراتو پايله خپره کړه. د پوهې خاوندان او واقعيتپاله او نوپالي د دې پايلو په ليدلو خوښ شول، خو د «اسکولاستيک پلويان»، خيال اوبدونکي او ډېراندې او ايده اليستان په غوسه شول او غاښونه او منگولې يې تېرې کړې. ځکه چې هغوی غيرمذهبي استدلال ته هېڅ ډول درناوی او ارزښت نه ورکاوه. هغوی يوازې په يو شي قانع او خوښدل: د سپېڅلي کتاب آيتونه او يا د هغو تفسير او تعبير.

د روم کليسا وروسته له هغه، چې گاليلې د **بطليموس** هيات پر ضد خپل غوڅ تعرض اعلام او له **کوپرنیک** نه يې ملاتړ وکړ، هغه يې احضار کړ.

يوازې د هغه لوړ علمي مقام او د کليسا په دربار کې د هغه د دوستانو اغېزناک نفوذ و، چې تر يو بريده پورې له هغه سره مودبانه چلند وشو.

د ادعاپانې له تنظيمولو وروسته گاليلې يې ناچاره کړ، چې لاندې توبه ليک لاسليک کړي:

«زه - گاليلې - د ژوند په اويایم کال کې ستاسې حضراتو په وړاندې په گونډو کېرم او په داسې حال کې، چې سپېڅلي کتاب مې د سترگو مخې ته

دی او پخپلو لاسونو یې لمسوم توبه باسې او د ځمکې د حرکت له خبرې څخه، چې له تېروتنې ډکه او له حقیقته تشه ده، انکار کوم، دا خبره منفوره او مطروده گڼم.»

د گاليلې د محاکمې رپوټ یې له سترگو نه پټ کړ چې د کلیسا پرتم له مینځه ولاړ نشي او د مذهبي چارواکو له اندازې زیاته عفوه او اغماض خوله په خوله نشي، ځکه «واتیکان» پر افکارو د واکمنۍ او د وېرې او ترارې له ایجادولو پرته بله دنده نه درلوده او له هغه شهرت څخه لاس په سر کېدلې نشوه، چې په بې رحمۍ او له علم سره د مخالفت له لارې یې لاس ته راوړی و.

گاليلې په اتیا کلنۍ کې د **دینامیک علم** بنسټ کېښود او ویې ښودل، چې څرنگه **ځواک حرکت رامنځ ته کوي**.

هغه له ډېرو ازمېښتونو وروسته دې پایلې ته ورسېد، چې ټول اجسام په متساوي سرعت سقوط کوي. هغه د مردکیو د حرکت او تعاقب مفهوم ته هم پام وکړ او ثابت یې کړه چې مردکي پداسې حال کې چې د باروت د متحرک ځواک په زور په مخ ځي، د ثقل ځواک په پایله کې د ځمکې لور ته جذبېږي.

گاليلې د ۱۶۴۲ کال د جنوري په اتمه له نړۍ سترگې پټې کړې او نړۍ یې سره له ټولې پراختیا هغو ته پرېښوده، چې تنگې سترگې لري او په هېڅ بیه حاضر ندي چې د پوزې له څوکې نه لېرې افق ته پام وکړي.

* * *

د کلیسا لخوا د گاليلې په شان کسانو محکومیت هېڅکله د دې مانع شوی ندی، چې دنیا دې له حرکت نه لاس پر سر شي. کلیسایي اسکولاستیکانو له هر رامینځته کوونکي ناورین سره د خپلې رسوایي ډل لاوچت درنگاوه.

گاليلې او دهغه په شان کسان مړه شول، د کلیسا لخوا محکوم شول خو تاریخ تل ښکاره کوي:

«هغه کسان چې پر خپلو ولو د ازاد اندۍ کجاوه وړي، که څه هم چې له
اورو بې وينې څاڅي، خو لاتراوسه له پښو ندې غورځېدلي.»*

چنگيز مرآتۍ

مهد آزادی آدينه

۱۳۴۴ کال د تلې او لړم مياشتې

د شعور، فکر او ژبې په اړه لنډې خبرې*

کار د انسان د تکامل او د هغه د شعور د څرگندېدو او تکامل اساسي عامل دی. مشهوره وینا لرو چې «کار د انسان خالق دی». کار، انسان د هغه له وحشي او ځنگلي اجدادو څخه جلا کړ. کار انسان ته خواږه، جامې او پناهځای ورکړ او هغه یې نه یوازې د طبیعي ځواکونو څخه خوندي کړ، بلکې هغه ته یې پر طبیعي ځواکونو د تسلط پیدا کولو وس هم ورکړ. د کار په وسیله، انسان ځان لابر او لا بر کړ او د ځمکې کړې ته یې بدلون ورکړ. کار د انسان ترټولو ستره شتمني ده او د هغه د ژوند او تکامل لازمه اړتیا گڼل کېږي.

د کار تکامل او سمون د شعور له تکامل سره یو ځای مخې ته تللي دي. انسان د ژوندانه د اړتیاوې د پوره کولو په بهیر کې د گڼو شیانو سره مخ کېده او د هغوی صفتونه به یې یو په یو زده او له یو بل سره به یې پرتله کول او تر مینځ به یې گډه ځانگړنه موندله او پدې توگه به یې «مفهوم» جوړاوه.

د کار د ابزار جوړول او سمول د شعور په تکامل کې ډېر اهمیت لرلو. هغه ابزار به چې له یو کهول نه بل کهول ته لېږدول کېدل، د هغوی پوهه او تجربه به یې هم له ځانه سره لرله. وروستي کهولونه به د خپلو پلرونو د وزلو جوړولو او په کار اچولو په طریقو پوهېدل او قادر وو د هغوی د کار لړۍ پر مخ وغزوي او د کار د ابزارو د سمون او تکامل لپاره هڅه وکړي.

د لومړني انسان شعور په بنسټیزه توگه د هغه په کار پورې تړلی و. لا ښه به دا وي، چې ووايو د هغه شعور او عملي فعالیتونه یو په بل کې پېچل شوي وو. مثلاً د دې استنباط کولی شو، چې انسان وړاندې له هر څه زده کړل، چې کوم شی سیده د ده په کار پورې تړلی دی او اړتیاوې یې پوره کوي. پدې توگه د کار

---

* «د شعور، فکر او ژبې په اړه خبرې» مقاله چې په یوې مجلې کې چاپ لپاره چمتو شوی وه، د لکيوال د یادښتونو په مینځ کې پیدا شوه.

پر بنسټ د کار او فکر یووالي شعور مخ په وړاندې یووړ او تکامل یې ورپه برخه کړ.

ژبې، واضحې خبرې، د شعور په تکامل کې زیات ارزښت درلوده. ژبه، چې د کار پر بنسټ له شعور سره یو ځای راڅرگنده شوه، انسان سره مرسته وکړه چې د حیواناتو له ډلې څخه راوځي او د خپل د فکر ځواک لا متکامل کړي.

کار تل ټولنیزه بڼه لرلی ده. انسانان له هماغه لومړیو ورځو نه مجبور وو د طبیعت له سترو ځواکونو سره د مقابلي او د ځناورانو د ښکار لپاره سره یو شي. همدا لامل و، چې په لومړنیو انسانانو کې د گډ ژوند اړتیا پیدا شوه او همدا اړتیا دوی مجبور کړل، چې یو بل ته څنگه چې هم کېدل یو څه «ووايي». د دې سختې اړتیا لارمه دا وه، چې د بیزو تکامل ناموندلې حنجره دې په داسې غړي بدله شي چې وکولی شي د وینا واضح غږونه راوباسي.

ژبه د افکارو سیده واقعیت دی. افکار کولی شي یوازې او یوازې د کلمو په قالب کې شتون ولري. کله چې مور له ځان سره فکر کوو یا خپل افکار اوچت اوچت بیانوو یا هغه د کاغذ پر مخ راوړو، نو تل په کلمو کې شتون موندی. افکار نه یوازې پخپل جوړښت کې د ژبې پورې دي، بلکې د ژبې په وسیله منتقل او درک کېږي. انسان د کلماتو له تجمع او په کلماتو سره کولای شي په خپل شعور کې د بهرنۍ عیني نړۍ د واقعیت انعکاس ټیکامن کړي او همدا ټیکاو نه یوازې دا چې انسانان ځواکمنوي چې د اندونو مبادله وکړي، بلکې د یو کهول نه بل کهول ته هم د اندونو د انتقال لامل کېږي. له وینا او لیکنې پرته د نسلونو گران بیه تجربې به هېرېدلې او هر کهول به مجبور و د نړۍ د مطالعې بهیر له سره پیل کړي.

ژبه د افکارو له لارې (د هستۍ نظام) له واقعیت سره تړاو مومي. له دې کبله کله ستونزمنه ده، چې د یوې ځانگړې کلمې اړیکه له یو خاص شي سره ټینګه کړو. په بېلابېلو ژبو او ان کله په یوه ژبه کې، یوه کلمه د گڼو شیانو د

نومولو لپاره کاربري او يا له گڼو کلمو څخه د يو شي د نومولو لپاره کار اخيستل کېږي. دا ټولې قضیې لامل شوي، چې ځينې خيال وکړي ژبه له واقعيت نه جلا ده. د هغه بې بنسټه فلسفې جرړې هم په همدې خيال کې نغښتي دي چې لارويان يې باورمن دي، چې ژبه له افکارو نه مستقله او همدا شان افکار له واقعيت څخه خپلواکه دي او معتقد دي چې کلمې په خپله خوښه د انسانانو له خوا نه کارول کېږي او هېڅ واقعي شي ته اشاره نه کوي، په بله وينا، کلمې د غرونو مطلق ترکيب دی.

د دې قضیې نه ځينې داسې پایله اخلي چې ښکېلاک، زېښناک، تېری، ديکتاتوري او داسې نور په مطلق ډول کلمې او پوچ غرونه دي او ادعا کوي که چېرې خلک نورې مرکبې کلمې او غرونه د دی کلمو پر ځای کېږدي، ټول تضادونه او ټولنيزې ترنگلتياوې او زېښناکونه او تېري به ورک شي.

بايد د دې چال او دوکې رسولانو ته ووايو، چې نه يوازې کلمې په خپله خوښه د خلکو لخوا نه کارول کېږي، بلکې په يوه ځانگړي شي يا ښکارندې پورې تړلي دي چې د کار او عملي کړنو په بهير کې پېژندل کېږي. واقعي عيني بهيرونه د کلماتو له بدلېدو سره نه بدلون مومي او نه هم له مينځه ځي. د بېلگې په توگه سترو پانگه والو، د دې لپاره چې د ځمکې د مخ د ملتونو د زېښناک لپاره پلمه ومومي او خپلو سود غوښتونکو کرکېجنو کړنو ته ښايسته تعبير ورکړي، په لسگونو خوله ډکونکې کلمې لکه: «ملي پانگوالي»، «بشر دوستانه اقتصاد»، «طبيعي نظام»، «ازاده نړۍ» يې اختراع کړي. الماني هيتلري فاشيستانو د دې لپاره چې خپل جنايتونه په حقه ښکاره کړي، ځانونه يې «ملي سوسياليستان» وبلل، خو څنگه چې پوهېږو دې ډول «ښايسته تعبير» ونو هېڅکله د زېښناک او ښکېلاک او بيکاري او تضاد او د ديکتاتورانو د جناياتو آثار له مينځه وړي نه دي.

نه ښايي چې داسې وانگېرو چې شعور انفعالي حالت لري او يوازې کولی شي (د هستۍ د نظام) واقعيت منعکس کړي. شعور د مادې د ژور او اوږده

تکامل عالی محصول دی او پخپله په فعال ډول د هغې په تکامل کې دخالت کوي. شعور هېڅکله په انفعالي حالت کې نه پاتې کېږي، بلکې په فعاله توګه نړۍ کې نفوذ کوي او هغه بدلوي او جوړوي. البته منظور دا نه دی، چې نړۍ دې په رښتیا هم د بشر د شعور له امله جوړه شوي وي، بلکې غواړو ووايو که شعور، نړۍ هماغسې چې ده منعکس او پر هغې واکمن قوانین په سمه توګه کشف کړي، د انسان لپاره به ښه لارښود شي چې د خپلو پنځونکو کارونو په ترڅ کې، ژوندون بدل او د ژوندانه وړې کړي.

چنگیز مرآتي

د ۴۷ کال وړی

«د لمر د جوړښت» د کتاب ارزول او څو نورې خبرې

د پورتي کتاب لوستل په ما کې يوه کلکه گروهه راوپاروله او دا خبرې او ليکنه د همدې عقدې د خلاصولو پايله ده.

په داسې پېر کې ژوند کوو، چې د دولتونو د نفوذ پراخولو او سياسي لوبولو لمن ان د علم او هنر چاپېريال ته هم راغزول شوی ده. پرېکنده علمي حقايق (په فيزيک، نجوم، اقتصاد او فلسفه او ... کې) تر هغه ځای افشاء کوي او د خلکو په مينځ کې يې دودوي، چې د نړۍ «ورځنی سياست» يې غواړي. علم او هنر تر هغه بريده مجاز گڼل کېږي، چې د خلکو د ذهنونو په قالبونو کې تزلزل رامېنځته نکړي، بلکې دوی د نړۍ د «ورځني سياست» لخوا جوړو او سمبال شويو فکري قالبونو ته په باور کې لا کلک کړي.

دا دولتونه اړين نه ويني، چې په دې څوک يوه شي چې فضايي مسافرتونه او د سپورمۍ پر سطحې باندې کښېناستل په خپله ځينې مخکښې ذهني قالبونه درې وړې کوي او نوي فکرونه رامینځته کوي. د دوی په باور همدا چې په غرمۍ ورځپانو کې دوه کرښې د دروغ او رښتيا خبرونه ولوستل شي او که نه، کافي دي...

امريکايي فلمونه هره ورځ د سينما پر پردې نندارې ته اېښودلې کېږي او په هر يوه کې د امريکا د بهرني سياست پل ليدل کېږي. د هغه هېواد د ډېرو کمو فلمونو نندارې ته په ډاډه زړه کېناستلای او ويلي شوو، چې **فلم جوړونکی د نندارچي د غولولو او د هغه د ماغزو او ځان د لوتولو په لټه کې نه دی.**

د امريکې د ډېری فلمونو لوبغاړي «هوسا او د بېلگې په توگه نيکمرغه او بې انډېښنې» خلک دي، يا هم که د فلم په لومړيو او مينځ کې له نهيلې سره مخ کېږي نو د فلم په پای کې هرومرو خپلې هيلې او وصال ته رسېږي او فلم تل

«خوشاله پای» لري. يانې هر څومره چې هلې ځلې، زيار او ستونزې وي، پای ته رسېدلي او اوس د «خوشالی او نیکمرغی» دوران دی.

آه، چې څومره پرېمانه نېکمرغی د خلکو تر پښو او لاسو لاندې پرتې دي!
د امریکایي د دې ډول فلمونو اتلان گواکی، چې «هبله، نیکمرغی، خوشگذراني، د کښته نیمایي تنې مینه، ځوانی، لنډه غړي او بی خیالي او...» ډالی کوي.

یوه بله ورځ باید د دا ډول امریکایي او بیا د ایراني فلمونو نورې ځانگړتیاوې روښانه کړو.

هغه لیکوال، چې د امریکي د مشرانو د مطبوعاتي مرکو او ویناوو په خلاف خبرې لري، ناپېژندلی او «مطرود» گڼل کېږي، خو د نورو لسگونه لسگونه کتابونه د نورو هېوادونو په امریکایي کتابتونونو کې اېښودل کېږي. ورځپاڼې د دوی یو وړوکی کشف په ډېر آب و تاب او په زیږو تورو په لومړي مخونو کې لیکي، خو د نورو علمي کشفونه، گواکی چې اهمیت نلري، له پامه غورځوي او یوازې یو لنډ خبر یې د ورځپاڼې په آخرو کالمونو کې خپروي.

د بېلگې په توگه خپل علمي کتابونه په خروارونو خروارونو ژباړي او چاپوي (البته د پوهې په بېلابېلو څانگو لکه ټولنیزو، اقتصادي، روزنیزو او نورو علومو کې) او په اصطلاح «امریکاییزه» او بی تفاوته علمي افکار په هوسا فکر د خلکو مخې ته تویوي. که چېرې یو دوه ښه کتابونه هم چاپ شي د هغه ډېران لاندې ورک او تري تم کېږي او یوازې څیرک او هڅاند لوستونکي کولای شي هغه یو دوه پیدا کړي او پاتې نور لېرې گوڅار کړي. گواکی دوی په خپله اړباسي، چې هر امریکایي شی د شک او تردید په سترگه وگوري.

* * *

هغه خوند چې د علمي حقایقو د پوهېدلو، د بېلگې په توگه د اسمان، د انسان او د ځمکې د تېر له پوهېدلو څخه اخیستل کېږي، له بل هېڅ خوند سره د پرتلې وړ نه دی. البته د نویله لوستونکي لپاره د علمي کتابونو پوهېدل او شنل سخت دی او شاید ستومانه کوونکي یې هم وگڼي. خو دا لنډمهاله مسئله ده.

یو له هغه علمي کتابونو څخه، چې په دې وروستیو کې د ډېرې مودې لپاره زه له ځان سره بوخت او فکر کولو ته یې اړ کړی يم او ډېر خوند مې ترې واخیست، همدا «د لمر جوړښت» کتاب دی. کتاب مې تر وروستې کلمې پورې په خوند ولوستو او د زړه له تله ډاډه وم، چې لیکوال او خپرونکی زما د فکر او ځان د لوټلو په لټه نه دی او نه غواړي چې «قرنطینه شوې» او د ژوند سره نارونده پوهه راوسپاري.

لیکوال د بی پایه اسمان او بی شمېره اجرامو او د هغوی د جوړښت او ترکیب او د اړیکو په اړه څرگنده علمي حقایق په بشپړې رویتیا بیانوي او کله کله د بیان شویو حقایقو څخه نوي استنباطونو کوي او پخواني ژوند، اندونو او استنباطونو ته رجوع کوي او دا دواړه نوي او زاړه استنباطونه د یو بل مخې ته ږدي.

البته د قضاوت وړ یې هېڅکله د لوستونکي په مخ تړلی نه دی او د هغه په غاړه ده، چې لا ډېر او اصلي استنباط ترېنه وکړي. سربېره پر دې، لیکوال یې هېڅکله هم کولي نشي - د تبریزیانو په وینا - ژولې مړی او د لوستونکي په خوله کې کېږدي. لوستونکي باید په خپله د لیکوال په شان زیار وباسي او د هغه د کلمو او جملو له مینځه یې افکار راوباسي. په اصطلاح لوستونکی باید عارف وي، په یوه نغوته باید بسنه وکړي او له هغې نغوته تفصیلونه ولولي. هر څه خو نه کېږي چې په تفصیل او جز په جز ووایو. لیکوال کېدای شي د تار سر د لوستونکي لاس ته ورکړي او لوستونکی باید تفکر او څېړنه وکړي، چې د تار پای په کوم ځای کې غوټه شوی دی.

«د لمر جوړښت» څخه غږېدلو.

دا، لومړنی کتاب نه دی، چې د شوروي پوهانو له علمي څېړنو څخه فارسی ته ژباړل کېږي. له دې مخکې مو نور کتابونه هم لرلي دي، لکه: **د حیات سرچینه او تکامل** د پروفیسور اپارین اثر، او **لمریزه منظومه** د اتواشمیت تالیف، **د انسان منشا** د میخائیل نستوخ اثر **د بوټو بومي کول** د میچورین اثر او ...

«د لمر جوړښت» کتاب شپږ څپرکي لري. لومړی څپرکی په ټولیز ډول د ستورو او لېرې پرته نړۍ په اړه دی. دویم څپرکی د اتمې هستې او د هغه له بدلونونو څخه بحث کوي. پاتې څلور څپرکي د لمر د جوړښتي عناصرو، جوړښت، داخلي وضعې، له یو ډول څخه بل ډول ته اوښتل او تاریخچې او د کوسموگني اختراع (په ستورپوهنې کې د نوې څانگې) په اړه خبرې کوي.

«د لمر جوړښت» کتاب په خپل کوچني قطعي او حجم سره ډېرو پېچلو او ژورو علمي پوښتنو ته پرېکنده او روښانه ځوابونه ورکوي.

د بېلگې په توگه لاندې پوښتنې:

۱. آیا رڼا هم د نورو اجسامو، لکه د تیرې او اوسپنې په شان جرم لري؟ هو. له ډېرو آزمایشونو سره دا پایله اخیستل شوی چې رڼا پر اجسامو د ځلېدلو پر مهال د هغوې پر سطحې فشار واردوي او همدا واقعیت ثابتوي چې رڼا جرم لري. (مخ ۴۴).

۲. آیا نوي ستوري د رامینځته کېدلو په حال کې دي؟ (مخ ۱۶۱)

۳. آیا دنیا پیل هم درلودلی دی؟ (مخ ۱۶۷)

۴. د لمر د رڼا د انرژي او تاو سرچینه څه ده؟ (مخ ۱۳۴).

۵. آیا زموږ لمر، چې یو منځنی لمر دی او یوازې ۶۰۰۰ درجې سانتی گراد تودوخه لري (د نورو لمرونو د تودوالي درجه تر ۲۵۰۰۰ درجې سانتی گراد پورې رسېږي) (مخ ۶) یوه ورځ به گل شي؟ (مخ ۱۵۶) که داسې وشي نو بشر څه دنده لري؟ آیا کولای شوو نورو کروو ته مهاجرت وکړو؟ (وروستی څپرکی).

٦. آیا کولای شو د اسماني اجسامو په راز پوه شوو؟ لیکوال په بشپړه پرېکندتیا سره څرگندوي وي چې هو، د هغو کارونو په مرسته چې تر سره شوي او تر سره کېږي انسان کولای شي د اسماني اجسامو جوړښت او څرنگوالی کشف کړي. (مخ ٧٣).

* * *

ځیرکو او لېوالو ژباړونکو او خپرونکو ته د ډېرو او سمو او نه «غلبیل شویو» علمي کتابونو په ژباړلو او خپرولو کې لا بریا غواړو.

چنگیز مرآتي

مهد آزادي آدینه

د ١٣٤٥ کال د ثور میاشت

«هغه ڪسان چي پر خپلو ولو د ازاد فکري ڪجاوه وري، ڪه ڇه هم چي له اوڀرو
بي وينې ڄاڻي، خو لاتراوسه له پښو ندي غور ڇڏي.»

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**